

כרטיסי הביקור של הקב"ה

רבי יצחק, האמורא הארצי-ישראלי הגדול, תיאר את הופעתו של אברהם בהיסטוריה במשל שהפך קלאסי (בראשית רבה לט, א): "משל לאחד שהיה עובר ממקום למקום וראה בירה (ארמון) אחת דולקת אמר: 'תאמר שבירה זו בלא מנהיג'. הציץ עליו בעל הבירה אמר לו 'אני הוא בעל הבירה'. כך, לפי שהיה אבינו אברהם אומר 'תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג?' הציץ עליו הקב"ה ואמר לו 'אני הוא בעל העולם'".

מה פשר המשל? אקדים ואומר בחוצפה רבה, שברור לי שיש להקב"ה אינסוף כרטיסי ביקור, לשלושה מכרטיסים אלה מבקש אני להתייחס כאן. אלו יתוו שלשה כיוונים שונים בהבנת פשר המדרש של ר' יצחק: באחד מהכרטיסים כתוב: א-להי הקוסמוס, בשני – א-היה אשר א-היה, א-להי ההיסטוריה, ובשלישי: ה' א-להיך, ונוסף שם באותיות שקופות: "מִבֵּין וּמֵאֲזִין מִבֵּיט וּמִקְשִׁיב". בפשט המשל – נראה לי – מדובר על העולם כבירה, כארמון ענק ויפיפה. אינספור הפלאות שמצא אברהם בעולם, הביאו אותו להסיק את המתחייב מהשכל הישר: יש בעל לבירה והוא א-להי העולם, א-להי הקוסמוס. הא-ל הוא מקור החכמה והתכנון שאנו מוצאים בכל שעל ושעל בבירה.

בכיוון אחר פירש את המשל הנצי"ב, ר' נפתלי צבי יהודה ברלין (העמק דבר, בראשית יא, ה). לדעתו המילה 'דולקת' מציינת פשוט שריפה. אברהם בחן את המתרחש סביבו, והנה ראה שהעולם מלא שרפות שאין מכבים אותן – מעשי עוולה ורוע הנעשים ללא הפסק. "ותמה [אברהם] על זה, וכי בירה זו אין לה בעלים?" מתוך מועקה זאת התגלה אליו הקב"ה, והשאיר את כרטיס הביקור השני: אל-הי ההסטוריה. אברהם אכן הבין את אחריותם של בני האדם למתרחש בעולם, אחריות הנובעת מהחירות וחופש הבחירה. אך הקב"ה קרא לו להאמין שלמרות הרוע והאנרכיה בעולם, מי שמשקיף על המהלכים הגדולים של ההיסטוריה יוכל להבחין במשמעות נסתרת שראשיתה תקווה, וסופה גאולה.

בעל ה'שפת אמת', איש החסידות, פירש את המשל כשנגד עיניו כרטיס הביקור השלישי: "ה' אלהיך". הביטוי 'דולקת' נגזר לשיטתו, מלשון "כִּי דָלְקָתָ אֶתְרִי" (בראשית לא, לו), דהיינו: רדפת, רצת, אך מבלי להבין שרדיפה זו היתה אחר הא-ל. במסעות חייו, ובשאיפתו המתמדת כאילו היא צמא מתמיד שלא ניתן להרוות, מחפש האדם את הא-להים אף אם הוא אינו מודע לכך. החיפוש אחר המשמעות הדתית אינה מתחילה במחקר מדעי אלא בתחושות הקיומיות האנושיות העמוקות ביותר.

אברהם נלחם באלילות, גם אותנו היא עדיין מטרידה, אלא שאויבינו הגדול כיום הוא כמובן - האתיאיזם. לדעתי קיימים ב"שוק הפילוסופי" שני סוגי אתיאיזם: האתיאיזם המאני והאתיאיזם הדפרסיבי. האתיאיזם המאני הוא תאונה המאיימת על האדם הנוהג בעולם מתוך שיכרות, המרגיש את עצמו מרומם וכמעט כל יכול, אתאיסט כזה דורש שיוחזר לאדם את מה שאלהים גנב ממנו - את האוטונומיה האנושית המוחלטת. כאן שורש

האתאיזם ה"הומניסטי", אך זהירות! נא להבדיל בין 'הומניסטי' ל'הומני'. הומני הוא זה המתייחס בכבוד ורחמים לכל אדם, באשר הוא נוצר בצלם א-להים. ההומניסט - מאמין אולי באותם עקרונות, אך רק מפני שהם יוצאים מן האדם, ולא מפני שהם כתובים בצד השני של כרטיס הביקור הא-להי, המוגש לאדם. הסמל של האתאיזם המאני-הומניסטי הוא כמובן פרומתאוס, הדמות המיתולוגית שגנבה את האש מהאלים והביא אותה לאדם.

אלא שקיים אתאיזם אחר - האקזיסטנציאליסטי, הדפרסיבי, הטוען שאין משמעות לחיינו. עבור ההומניסט המאני - "אני ואפסי עוד", עבור הדפרסיבי - הכל אפס והבל. מתוך האפסיות הזאת נובע ייאוש טוטאלי ולפיכך הכל הפקר, לית דין ולית דין. אלה הם אנשים הרואים את עצמם כקני סוף על שפת אוקיאנוס אינסופי. כנקודה מבוטלת בקוסמוס. ההוגה הצרפתי הגדול פאסקאל, בן בנו הנפלא של החכם הנוצרי ב'כוזרי', הגיב שאמנם כן, בני אדם הם רק קני-סוף, אבל קני-סוף חושבים. ואכן, דבר זה ניחם במקצת אולי את הפילוסוף שב'כוזרי', אולם עובדה זאת לא הצליחה לנחם את האנושות. להיפך, העובדה שהאדם חושב, פירושה שהוא החיה היחידה שיכולה להיות אומללה. החיה, גם תמות, אך היא אינה מודעת לכך. והנה האדם נלכד דווקא בגלל שניתנה לו תבונה, היוצרת בו פעמים רבות, בדידות ויאוש איומים. על בעיה זו הפילוסוף שבספר הכוזרי לא היה מסוגל להתגבר.

רבי נחמן מברסלב (ליקוטי מוהר"ן קמא ו) קרא לנו לנהל מאבק נגד שתי קטבים מסוכנים אלו בעזרת הקב"ה שיהיה אתנו אם ניפול אליהם: "אִם אָסֶק שְׁמַיִם - במאניה - שֶׁם אָתָּה, וְאֶצִּיעָה שְׁאוֹל - בדפרסיה - הַנְּדָךְ" (תהילים קלט, ח). היהדות מלמדת שהאדם זקוק לענווה, אך הוא גם ראוי לתקווה. נראה לי, שבתורת רבי נחמן, "אִסֶּק שְׁמַיִם" - המאניה המסוכנת, מסומלת בצורה גראפית על ידי אחד מאצילי טעמי המקרא, הסגול ההפוך שמעל לאותיות. לעומת זאת מייצג החיריק, הנקודה הקטנה שבתחתית האות, את "אֶצִּיעָה שְׁאוֹל" - הדפרסיה האיומה. ואכן, פעמים רבות נעים אנו כמטוטלת בין שני הקצוות המסוכנים: בין הגאווה לבין היאוש. הן כיחידים והן כחלק מתהליכים חברתיים ותרבותיים ככלל. ואנו בינתיים, מתפללים. אנא רבונו של עולם, הצילנו נא מאשליות השווא של האולטרה-סגול, אך גם מהדפרסיה של האינפרה-חיריק.